

روش‌شناسی تفسیری امام رضا علیه السلام – سمیه خلیلی آشتیانی
فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال یازدهم، شماره ۴۱ «ویژه پژوهش‌های رضوی»، زمستان ۱۳۹۲، ص ۸۱ – ۹۷

روش‌شناسی تفسیری امام رضا علیه السلام

*سمیه خلیلی آشتیانی

چکیده: در طول تاریخ تفسیر قرآن کریم از آغاز تا کنون تفاسیر متعدد و گوناگونی از آیات قرآن کریم از سوی مفسران ارائه شده است، هر مفسر با توجه به علائق و قدر علمی خود در نگارش تفسیر از روش یا روش‌های متفاوتی برای روشن ساختن معانی و مفاهیم آیات بهره می‌گیرد. ائمه علیهم السلام نیز به عنوان مفسران واقعی کلام وحی، که پس از پیامبر اکرم ﷺ آشناترین افراد به مراد و مقصد خداوند متعال هستند، روش و شیوه‌ای در تفسیر قرآن کریم دارند که برای شناسایی روش ایشان، تنها مستند ما روایات تفسیری است. در این پژوهش به هدف شناسایی روش تفسیری امام رضا علیه السلام روایات تفسیری ایشان مورد بازکاوی قرار گرفته است؛ و در این بررسی مشخص شد ایشان روشی جامع در تفسیر آیات قرآن کریم دارند، و با بهره‌گیری از روش قرآن به قرآن، استفاده از روایات دیگر ائمه علیهم السلام و همچنین روش کلامی به تفسیر آیات پرداخته‌اند که روش اخیر نسبت به دیگر روش‌ها در روایات تفسیری ایشان غلبه دارد.

کلیدواژه‌ها: روش تفسیری، روایات تفسیری، امام رضا علیه السلام.

*. دانشجوی دکتری رشته الهیات و معارف اسلامی، گرایش علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

فهم قرآن کریم به عنوان آخرین نسخه جاودان هدایت بشر و معجزه پیامبر آخرين، حضرت محمد ﷺ هماره از زمان نزول وحى تا امروز مورد توجه بوده است. بنا بر آيات قرآن کریم پرده برداشتن از مقصود خداوند متعال از وظایفی است که بر عهده رسول گرامی اسلام نهاده شده و در حقیقت مقامی است که به ایشان عطا شده است، چنانکه خداوند متعال در این باره می فرماید: (وَأَنْزَلَنَا إِلَيْكَ الْذِكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ) (التحل، ۴۴)؛ بر این اساس معاصران پیامبر بیان‌های ایشان را در شرح و تفسیر یا رفع اجمال و تقييد و تخصيص آیه‌ها دریافت کرده و بدون هیچ دغدغه خاطری می‌پذیرفتند؛ بعدها صحابیان نیز در مقام بیان و تفسیر آیات به سخنان پیامبر استشهاد می‌کردند. (معرفت، التفسیر و المفسرون، ج. ۱، ص ۳۷) مفسران دوره‌های بعد نیز روایات را از منابع تفسیر دانسته‌اند (ن.ک: طوسی، ج. ۱، ص ۶۰؛ طبرسی، مقدمه مجمع البیان؛ طبری، ج. ۱، ص ۲۵ و ۲۶) از این رو بهترین منبع تفسیر آیات قرآن کریم پس از آیات آن، سنت پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت ﷺ است؛ چنانکه قرآن کریم نیز فهم آیات را خاص «الراسخون فی العلم» می‌داند. امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «... دانشی است که از دانشوری آموخته شده ... دانشی که خدا آن را به پیامبرش ارزانی داشت و او آن را به من آموخت و دعا کرد که سینه من آن را فرا گیرد و درونم آن را در خود جای دهد» (سید رضی، نهج البلاغه، خ ۱۲۸) و پس از ایشان این علم به اهلش که امامان پس از او باشند هبه شد؛ چنانکه خداوند متعال می‌فرماید: (بَلْ هُوَ آيَاتُ بَيِّنَاتٍ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أَوْتُوا الْعِلْمَ...) (العنکبوت، ۴۹) و مقصود از «اوْتُوا العلم» در روایات متعددی ائمه علیهم السلام معرفی شده‌اند. (ن.ک: کلینی، ج. ۱، ص ۲۱۴؛ حرعاملی، ج. ۲۷، ص ۱۸۰) از این رو با مراجعه به اهل بیت ﷺ و روایات ایشان، افزون بر دستیابی به تفسیر و تأویل درستی از آیات قرآن کریم، می‌توان به مبانی و روش تفسیری ایشان پی برد، چرا که یکی از نقش‌های اساسی اهل بیت ﷺ، بیان روایات تفسیری، تعلیم اسلوب و روش

فهم قرآن کریم بوده است. (معرفت، ج ۱، ص ۴۶۸-۴۶۹)

امام رضا علیه السلام نیز به عنوان یکی از ائمه هدی تابعی و با توجه به شرایط ویژه اجتماعی و سیاسی که داشتند و به جهت کثرت مراودات، دیدارها و مناظرات، نسبت به برخی از امامان معصوم تابعی که شرایط این چنین نداشتند روایات بیشتری دارند، که از این میان بخش قابل توجهی از این روایات به روایات تفسیری ایشان اختصاص دارد و با بررسی این روایات می‌توان به روش و شیوه تفسیری ایشان درباره آیات قرآن کریم پی برد، و این مجال به شناخت روش تفسیری امام رضا علیه السلام اختصاص یافته است.

بررسی روش تفسیری امام رضا علیه السلام

هر مفسر از منابعی در تفسیر خود بهره می‌گیرد که بیان کننده روش او در مواجهه با آیات است. از این رو مقصود از روش تفسیری، امری است فراگیر که مفسر آن را در تمام آیات قرآن به کار می‌گیرد و اختلاف در آن باعث اختلاف در کل تفسیر می‌شود و آن چیزی جز منابع و مستندات تفسیر نیست. (ن.ک: شاکر، مبانی و روش‌های تفسیری، ص ۴۶) هر چند امام رضا علیه السلام با دیگر مفسران قابل مقایسه نخواهد بود، اما برای ما در این روزگار که جز روایات تفسیری ایشان مستندی برای بازیابی روش تفسیری ایشان در دست نداریم با بازکاوی این روایات می‌توانیم رویکرد و روش تفسیری ایشان را تبیین نماییم. این پژوهش در هشت محور روش برخورد و مواجهه امام رضا علیه السلام را با آیات و ارائه تفسیر آنها با استفاده از روایات تفسیری ایشان دسته بندی و ارائه کرده است.

۱. تفسیر قرآن به قرآن

تفسیر آیات قرآن کریم به وسیله آیات دیگر یکی از اقسام روش نقلی در تفسیر قرآن کریم است. درباره این روش تفسیری بین مفسران اتفاق نظر وجود دارد و تمام مفسران و صاحب‌نظران جز تعداد اندکی این روش را پسندیده‌اند و در بسیاری موارد از آن استفاده کرده‌اند و برخی آن را بهترین روش تفسیری بر شمرده‌اند. (رضایی اصفهانی، همان، ص ۵۵)

قرآن کریم خود را (تَبِيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ) النحل، ۸۹؛ معرفی می‌نماید؛ چنانچه از امام باقر علیه السلام روایت شده که در پاسخ به فردی که از ایشان می‌پرسد شما می‌پندارید هیچ چیزی از کتاب خدا ناشناخته نیست؟ ایشان می‌فرماید: هیچ چیز [ناشناخته‌ای] از کتاب خدا نیست مگر آنکه دلیل گویایی از سوی خدا در کتابش بر آن وجود دارد که توده مردم از آن آگاه نیستند... (برقی، ج ۱، ص ۴۲۰) امام رضا علیه السلام نیز در تفسیر آیات قرآن کریم از این روش بهره گرفته‌اند و در روایات متعددی با استناد به آیات قرآن کریم به تفسیر آیه یا آیاتی دیگر پرداخته‌اند؛ به نمونه‌هایی از این روایات در ادامه اشاره می‌شود:

۱- تبیین مفردات به استناد آیات

امام رضا علیه السلام در روایتی معنی «خَتَّمَ» در آیه ۷ سوره بقره را به استناد آیه (...بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا) (نساء: ۱۵۵). «طبع بر قلوب کفار» بیان کرده است (صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۱۲۳). همچنین معنی «قَوَاماً» در آیه ۶۷ سوره فرقان را به استناد آیات (...عَلَى الْمُوْسَعِ قَدْرَهُ وَ عَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرَهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًا عَلَى الْمُحْسِنِينَ) (بقره: ۲۳۶). و (...وَ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا أَتَاهَا...) (طلاق: ۷) بیان کرده است (کلینی، ج ۴، ص ۵۴ حر عاملی، ج ۲۱، ص ۵۵۶).

۲- تبیین و تفسیر عبارات

امام رضا علیه السلام در تبیین و تفسیر «أَهْلُ الدَّكْرِ» در آیه (وَ مَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسَأَلُوا أَهْلَ الدَّكْرِ...) (نبیاء، ۷) و بیان اینکه مراد از این عبارت ائمه علیهم السلام هستند به آیه (الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا...* رَسُولًا يَتَلوُ عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبِينَاتٍ ...) (طلاق، ۱۰-۱۱) استناد می‌فرماید، در این آیات از پیامبر اکرم ﷺ به عنوان ذکر تعبیر شده است، و ایشان با استناد به این آیات هم مراد از «أَهْلُ الدَّكْرِ» را مشخص، و خودشان را از این زمرة معرفی کرده‌اند. (ن.ک: شیخ صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۳۹)

۳- تعیین مقصود آیه

ایشان در روایت دیگری با استناد به آیه‌ای که می‌فرماید: (الرَّجَالُ قَوَامُونَ عَلَى النِّسَاءِ

بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَّبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ...) (نساء، ۳۴) مقصود از آیه (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أُولَادِكُمْ لِذَكَرٍ مِثْلُ حَظَّ الْأَنْثَيَيْنِ ...) (نساء، ۱۱) را این گونه بیان می فرماید:

إعطاء النساء نصف ما يعطى الرجال من الميراث لأن المرأة إذا تزوجت أخذت والرجل يعطي فلذلك وفر على الرجال ولأن الأنثى في عيال الذكر إن احتاجت وعليه أن يعولها وعليه نفقتها و ليس على المرأة أن تعول الرجل ولا تؤخذ بنفقته إن احتاج فوفر على الرجل لذلك و ذلك قوله الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض و بما أنفقوا من أموالهم. (قطب راوندی، ۲، ص ۳۵۸؛ حر عاملی، ج ۲۶، ص ۹۵)

۲. توجه به علوم قرآنی در تفسیر آیات

هر چند اصطلاح علوم قرآنی قرن‌ها پس از حیات امام رضا علیهم السلام در حوزه قرآن وضع و جعل شد اما بررسی روایات تفسیری امام رضا علیهم السلام، بیانگر این مطلب است که بخشی از روایات ایشان ناظر به مباحثی است که امروزه در حوزه علوم قرآنی به شمار می‌آید، در ادامه نمونه‌های از این روایات ذکر می‌شود:

۱- اسباب النزول

یکی از مباحث مهم علوم قرآنی که در تفسیر قرآن کریم دارای اهمیت ویژه‌ای است، بحث اسباب النزول است. برخی دانستن این علم را به منظور تفسیر قرآن کریم لازم دانسته است؛ چرا که فهم و تفسیر قرآن بدون شناخت سبب نزول آیات، امری ممتنع و غیر ممکن است (واحدی، ص ۱۰). برخی نیز بر این باورند که شناخت سبب نزول به فهم آیات کمک می‌کند، به این دلیل که علم به سبب، به علم به مسبب می‌انجامد (بغوی، ص ۱۳؛ سیوطی، ص ۳۴۲). روایتی از امام رضا علیهم السلام جایگاه ویژه این علم را بیان می‌کند:

ابراهیم بن عباس نقل می‌کند: «امام رضا علیهم السلام در هر سه روز یک مرتبه، قرآن را ختم می‌کرد و می‌فرمود: «لو أرَدْتُ أَنْ أَخْتِمَهُ فِي أَقْرَبِ مِنْ ثَلَاثَةِ لَحْتَمَتُ وَ لَكَنَّ مَا مَرَوْتُ يَا يَهَ قَطُّ إِلَّا فَكَرَّتُ فِيهَا وَ فِي أُعْيَ شَيْءٍ أُنْزَلْتَ وَ فِي أَيَّ وَقْتٍ فَلَذَلِكَ صَرْتُ أَخْتِمُ فِي كُلِّ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ» (صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۸۰، حر عاملی، ج ۶، ص ۲۱۷). اگر می‌خواستم قرآن را در کمتر از سه روز

ختم کنم، ختم می‌کردم، اما از هیچ آیه‌ای عبور نمی‌کنم مگر اینکه درباره آن و اینکه درباره چه امری نازل شده و در چه زمانی نازل شده، می‌اندیشم، از این رو قرآن را در هر سه روز ختم می‌کنم».

نمونه‌ای از روایات بیان گر اسباب النزول از سوی امام رضا علیهم السلام چنین است:

امام رضا علیهم السلام برای رفع ابهام و تبیین بهتر آیات ۱۰۰ و ۹۹ سوره یونس، روایتی را از از امیر المؤمنین علیهم السلام نقل می‌فرماید که برخی از مسلمانان به رسول خدا علیهم السلام عرض کردند که ایشان مردم را به اکراه دعوت به اسلام نماید تا تعداد یاوران آن حضرت بیشتر شود و بر دشمنان پیروز شوند، اما رسول خدا علیهم السلام پیشنهاد آنها را نپذیرفت و در این هنگام این آیات برآن حضرت نازل شد: (وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَّنَ مَنِ فِي الارضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَإِنَّتُكُرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُوُنُوا مُؤْمِنِينَ * وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ...) (یونس، ۹۹-۱۰۰). و اگر پروردگار تو می‌خواست، قطعاً هر که در زمین است همه آنها یکسر ایمان می‌آوردن. پس آیا تو مردم را ناگزیر می‌کنی که بگروند؟ و هیچ کس را نرسد که جز به اذن خدا ایمان بیاورد... (طبرسی، الاحتجاج، ج. ۲، ص. ۴۱۳). امام رضا علیهم السلام با بیان سبب نزول این آیه، گمان موجود درباره رسول خدا علیهم السلام در ظاهر این آیه را مبنی بر مجبور ساختن مردم به پذیرش دین اسلام بر طرف کرده است.

۲-۲. علم القراءات

علم القراءات یکی دیگر از علوم قرآنی است که در فهم و تفسیر آیات راهگشا است؛ توجه به آن در برخی از روایات امام رضا علیهم السلام دیده می‌شود. از امام رضا علیهم السلام سؤال شد: «سوره توحید را چگونه بخوانم؟» حضرت فرمود: «کما یقرؤها الناس، و زاد فیه: كذلك الله ربی، كذلك الله ربی» (بحراتی، ج. ۵، ص. ۸۰۱). همانگونه که مردم می‌خوانند. از این روایت به روشنی می‌توان جواز القراءات متعارف در زمان اهل بیت علیهم السلام را استنباط کرد. آیت الله خوبی درباره جواز خواندن القراءات گوناگون در نماز، پس از ذکر دو نمونه از

این دسته از روایات با دو شرط قائل به جواز قرائات معروف در زمان ائمه علیهم السلام است:

۱. آن قرائات شاذ و جعلی نباشد. ۲. ائمه علیهم السلام از آن قرائات منع نکرده باشند (حویی، ص ۱۶۷).

در ادامه نمونه‌ای از توجه به قرائات ذکر می‌شود که امام رضا علیه السلام در تنزیه ساحت نوح علیه السلام فرمودند؛ ایشان در روایتی درباره آیه (قالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ...) (هدو، ۴۶). قائلان به قرائت «إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرَ صَالِحٍ» را دروغگو دانسته و فرموده است: «كَذَبُوا هُوَ أَبْنُهُ وَ لَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ نَفَاهُ عَنْهُ حِينَ خَالَفَهُ فِي دِينِهِ». (صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۷۵؛ عیاشی، ج ۲، ص ۱۵۱). همان‌گونه که مجلسی این روایت را توضیح می‌دهد این قرائت بیانگر ولد زنا بودن پسر نوح می‌باشد که امام رضا علیه السلام آن را نفی کرده است. همچنین وی احتمال می‌دهد که قرائت در روایت مذکور «عَمَلٌ غَيْرَ صَالِحٍ» باشد که در این صورت نیز پاسخ امام رضا علیه السلام این قرائت را نیز نفی کرده است، زیرا برساخته و به دور از واقع است (ن.ک: مجلسی، ج ۱۱، ص ۳۲۱).

۳-۲. اطلاعات سوره شناسی

گاه روایات تفسیری امام رضا علیه السلام ناظر به اطلاعاتی درباره برخی از سوره‌ها و آیات قرآن کریم است که امروزه چنین اطلاعاتی در مباحث سوره‌شناسی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

کیفیت نزول سوره انعام

امام رضا علیه السلام در روایتی، کیفیت نزول سوره انعام را این چنین بیان فرموده است: «نَزَّلْتُ سُورَةَ الْأَنْعَامِ جُمْلَهُ وَاحِدَهُ شَيْعَهَا سَبْعَوْنَ الفَ مَلَكٌ لَهُمْ زَجَلٌ بِالتَّسْبِيحِ وَ التَّهْلِيلِ وَ التَّكْبِيرِ فَمَنْ قَرَأَهَا سَبَّحُوا لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ». (قمی، ج ۱، ص ۱۹۳؛ حویزی، ج ۱، ص ۶۹۶) ایشان در این روایت نزول این سوره را به صورت نزول یکپارچه دانسته است.

اولین و آخرین سوره در ترتیب نزول

امام رضا علیه السلام در روایتی به نقل از امام صادق علیه السلام، نخستین و آخرین سوره نازل شده

بر رسول خدا ﷺ را به ترتیب، سوره علق و سوره نصر معرفی کرده‌اند: «أنَّ أَوَّلَ سُورَةٍ نَزَّلْتُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ افْرَا إِبْسِمِ رَبِّكَ» و آخر سوره نزلت (إِذَا جَاءَ نَصْرٌ اللَّهُ وَالْفَتْحُ)». (صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۶؛ بحرانی، ج ۱، ص ۶۹).

فضائل و خواص سوره‌ها و آيات

یکی دیگر از مباحث علوم قرآنی، ذکر فضائل و خواص سوره‌ها و آیات قرآن کریم است که در برخی از روایات امام رضا علیه السلام بیان شده است. نمونه روایات ذیل بیانگر این مطلب است:

سوره فرقان

امام رضا علیه السلام در روایتی به اسحاق بن عمار فرمود: «يا بن عمار لا تدع قراءة تبارك الذي نزل الفرقان على عبده فإن من قرأها في كل ليله لم يعذبه الله أبداً و لم يحاسبه و كان منزلته في الفردوس الأعلى؛ «قرأته (تبارك الذي نزل الفرقان على عبده...)» (سوره فرقان) را ترك مكن زیرا هر که این سوره را هر شب بخواند، خداوند هرگز او را عذاب نمی‌کند و از او حسابرسی نمی‌کند و جایگاهش در فردوس اعلیٰ خواهد بود» (صدق، ثواب الاعمال، ص ۱۰۹؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۷، ص ۲۵۰).

آیه الكرسی

ایشان در روایت دیگری از امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: «هر کس آیه الكرسی را صد مرتبه بخواند، همچون کسی است که خداوند را در طول حیاتش عبادت کرده است (صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۶۵).

۳. توجه به جزئیات در فهم و تفسیر آیات

۱-۳. تعیین مرجع ضمیر

تعیین صحیح مرجع ضمیر در فهم آیات قرآن کریم و ارائه تفسیری درست از آن بسیار اهمیت دارد، و چنانچه مفسر نتواند مرجع ضمیر درست را در آیه تشخیص دهد

به کژفهمی و برداشت نادرست از آیه می‌انجامد. نمونه‌ای از این کژفهمی از آن مأمون است که بنا به تشخیص نادرست مرجع ضمیر در آیه (حتّی إِذَا اسْتَيَّاسَ الرُّسْلُ وَ ظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءُهُمْ نَصْرًا فَنُجِيَ مَنْ نَشَاءُ وَ لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ) (یوسف، ۱۱۰) و قرائت نادرست از آیه، و به این گمان که قید «استیاس الرسل»، «من الرسل» بوده و ضمیر واو در «ظَنُوا» و هُم در «أَنَّهُمْ» به «الرُّسْلُ» بر می‌گردد در عصمت و یقین رسولان الهی تردید کرده است، و امام در تصحیح برداشت او و در تفسیر این آیه قید «استیاس الرسل»، را «من قومهم» دانسته و مرجع ضمیر واو در «ظَنُوا» را «قوم» و مرجع ضمیر هُم در «أَنَّهُمْ» و واو در «كُذِبُوا» را، «الرُّسْلُ» دانسته و این آیه را به صورت (حتّی إِذَا اسْتَيَّاسَ الرُّسْلُ وَ ظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءُهُمْ نَصْرًا) تلاوت کرده است (بحرانی، ج ۳، ص ۲۱۷).

۲-۳. توجه به نوع خطاب

تعیین نوع خطاب در آیات، یکی دیگر از نکاتی است که بی‌توجهی به این امر در برخی از آیات قرآن کریم، موجب تردید در عصمت پیامبر اکرم ﷺ می‌شود؛ مانند آیات (عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لَمْ أَذِنْتَ لَهُمْ ...) (التوبه، ۴۳)، (وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيْحَبْطَنَ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَ مِنَ الْخَاسِرِينَ) (الزمر، ۶۵) و (وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتَنَا لَقَدْ كُدْتُ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا) (الاسراء، ۷۴) امام رضا علیه السلام به منظور دفاع از عصمت رسول خدا ﷺ نوع خطاب در این آیات را از نوع «ایاک اعنی واسمعی یا جاره» دانسته است (صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۳۰۲؛ بحرانی، ج ۲، ص ۷۷۸؛ جزائری، ص ۱۸۴).

۴. بیان تفصیلی داستان‌های قرآن کریم

خداوند متعال در قرآن کریم در بیان داستان‌ها بنا ندارد که به ذکر تمام جزئیات پردازد. قرآن کتاب تاریخ نیست و منظورش از نقل داستان‌های خود، مانند کتب تاریخ، بیان تاریخ و سرگذشت قصه سرایی نیست، بلکه کلامی است الهی که در قالب وحی ریخته شده و منظور از آن، هدایت خلق به سوی رضوان خدا و راه‌های سلامت است،

و به همین جهت است که هیچ قصه‌ای را با تمام جزئیات آن نقل نکرده، و از هر داستان، نکاتی چند که مایه عبرت، تأمل، دقت و یا آموزنده حکمت و موعظه‌ای است و یا سودی دیگر از این قبیل دارد، نقل کرده است. (طباطبایی، ج ۲، ص ۳۰۸ و ج ۱۳، ص ۲۹۱). از این رو آگاهی از جزئیات داستان‌های قرآن کریم یاری گر مفسر در فهم بهتر آیات است. امام رضا علیه السلام نیز به عنوان مفسر واقعی قرآن کریم درباره قصص قرآن، به ذکر برخی از جزئیات آن پرداخته‌اند؛ به نمونه‌هایی از بیان تفصیلی ایشان درباره برخی قصص قرآنی پرداخته می‌شود:

امام رضا علیه السلام در روایاتی ذیل آیات ۶۰ تا ۸۰ از سوره کهف، به تفصیل به ذکر جزئیات داستان موسی و خضر علیهم السلام پرداخته است (ن.ک: قمی، ج ۲، ص ۴۰-۳۸).

امام رضا علیه السلام در روایت دیگری به منظور آیه (وَ أَثْلُ عَلَيْهِمْ نَبَّأَ الَّذِي آتَيْنَا أَيَّاً نَا فَانسَلَحَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ) (الاعراف، ۱۷۵). به بیان جزئیات داستان بلعم بن باعورا پرداخته است (ن.ک: قمی، ج ۱، ص ۲۴۹-۲۵۰).

ایشان درباره آیه (وَ شَرَوْهُ بِشَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ) (یوسف، ۲۰). در روایت ابن ابی نصر بزنضی، امام رضا علیه السلام تعداد درهم‌ها را بیست درهم ذکر کرده است (قطب راوندی، ص ۱۲۹).

۵. تبیین مصدق آیات

امام رضا علیه السلام در روایاتی با بیان و تعیین مصدق آیات به تبیین آیات پرداخته‌اند. شواهدی از این موضوع چنین است:

مصاديق کبائر

امام رضا علیه السلام در روایتی به منظور تفسیر آیه (إِنْ تَجْتَبِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ ...) (نساء، ۳۱) مصاديق کبائر (گناهان کبیره) را عبادت بت‌ها، شرب خمر، قتل نفس، عقوق والدین، قذف المحسنات، فرار از نبرد و خوردن مال یتیم ذکر کرده است. (عیاشی، ج ۱، ص ۲۳۸)

مصاديق ميسر

امام رضا علیه السلام در روایت دیگری «شترنج»، «نرد»، «اربعه عشر» و هر آنچه با آن قمار شود را از مصاديق «ميسر» در آیه (إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ...) (مائده، ٩١) دانسته است. (کلینی، ج، ٤، ص ٤٣٥؛ عیاشی، ج، ١، ص ٣٣٩)

گفتنی است برخی از مطالب تفسیری ایشان که ناظر به بیان مصاديق آیات می‌باشد، متناسب با مقتضیات و شرایط سیاسی، اجتماعی، مذهبی آن روز جامعه اسلامی بیان شده است که به مواردی از این دست اشاره می‌شود:

امام رضا علیه السلام در روایتی در تفسیر آیه (مَنْ ذَا الَّذِي يَقْرُضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيَضَعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ) (حدید، ١١) فرموده است: «صَلَةُ الْأَمَامِ فِي دَوْلَةِ الْفَقْسَةِ» (کلینی، ج، ٨، ص ٣٠٢).

بیان این مصدق از آیه مذکور به خوبی سلطه حاکمان فاسق، نیاز به تأمین مالی و لزوم ارتباط مردم با امام معصوم علیه السلام را در آن زمان نشان می‌دهد، در حالی که ظاهر این آیه، بیانگر این مطلب نیست.

امام رضا علیه السلام در روایتی درباره آیه (مُذَبْدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَوْلَاءِ وَلَا إِلَى هَوْلَاءِ ...) (نساء، ١٤٣) فرموده است: (این آیه) درباره واقعیه نازل شده است (کشی، ص ٤٦٢).

٦. تبیین آیات به منظور رفع کژفهمی و برداشت‌های نادرست

امام رضا علیه السلام در پاسخ به سؤالی درباره آیه (فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيهِ يُشْرِحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يَضْلِلَهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَانَمَا يَصَدَّفُ فِي السَّمَاءِ ...) (انعام، ١٢٥) که در ظاهر به جبر اشعار داشته، به منظور دفع این توهمنمایی در ضمن این آیه بیان فرموده که این قیدها از این قرار است: (فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيهِ) (بایمانه فی الدنیا إلى جنته ودار کرامته فی الآخره) یشرح صدره لِلْإِسْلَام (للتسليم لله والثقة به والسكنون إلى ما وعده منثوابه حتى يطمئن اليه) وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يَضْلِلَهُ (عن جنته و دار کرامته فی الآخره لکفره به وعصیانه له فی الدنیا) یجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا (حتی یشک فی کفره و یضطرب من اعتقاد قلبه حتی یصیر) کَانَمَا يَصَدَّفُ فِي

السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ) بر این اساس، ایشان هدایت الهی را به دلیل ایمان در انسان، واصلال وی را به دلیل کفر و عصیان وی در دنیا دانسته است.

(صدقو، عيون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۱۳۱)

امام رضا^{علیه السلام} در روایتی به منظور دفع توهمندی ضلالت حضرت موسی^{علیه السلام} و دفاع از عصمت وی درباره آیه (قَالَ فَعَلَتُهَا إِذَا وَآتَانَا مِنَ الضَّالِّينَ) (شعراء، ۲۰) که حضرت موسی به صراحة اقرار کرده که از گمراهان بوده است، «ضالین» را مقید به قید «عن الطريق بوقوعی الى مدینه مدائنک» دانسته است، به این معنا که حضرت موسی^{علیه السلام} از گمراهان نبوده است بلکه راه را گم کرده و به صورت اتفاقی وارد یکی از محله‌های شهر شده و در آنجا ماجرای قتل آن قبطی رخ داده است. همچنین درباره آیه (أَلَمْ يَجِدُكَ فَيَّاً وَأَوَّاً) (الضحى، ۶) فرموده است: «أَلَمْ يَجِدْ وَحِيدًا فَأَوَّيْ إِلَيْكَ النَّاسُ» و درباره آیه (وَوَجَدَكَ ضَالًاً فَهَدَى) (الضحى، ۷)، «ضالًاً» را مقید به «عند قومك» دانسته و درباره «فهدی» فرموده است: «أَيْ هَدِيهِمُ إِلَى مَعْرِفَتِكَ» و درباره آیه (وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَيْ) (الضحى، ۸) فرموده است: «أَغْنَاكَ بِأَنْ جَعَلَ دُعَاءَكَ مُسْتَجَابًا» (حویزی، ج ۴، ص ۴۸) بر این اساس، آن حضرت با بیان قیدهای مذکور، به تبیین این آیات پرداخته و از عصمت انبیا دفاع کرده است.^۱

۷. توجه به آیات الاحکام

فهم آیات الاحکام امام رضا^{علیه السلام} در برخی از روایات به تبیین آیات الاحکام پرداخته‌اند در اینجا به ذکر دو نمونه از این روایات اکتفا می‌کنیم:

ایشان در روایتی به منظور تبیین آیه (ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفْهَمَ وَلَيَوْفُوا تُذُورِهِمْ وَلَيَطْوُفُوا بِالْبَيْتِ العَتِيقِ) (حج، ۲۹). به شرح واژه «تفت» پرداخته است که مراد از آن را «تقلیم الأظفار و طرح الوسخ و طرح الاحرام عنه» دانسته است (کلینی، ج ۴، ص ۵۰؛ صدقو، من لا يحضر، ج ۲، ص ۴۸۵).

۱. لازم به ذکر است، آوردن چنین مواردی در میان الفاظ و عبارات آیات قرآن کریم، از قبیل توضیحات برون متنی است و هر گونه تصویری مبنی بر جزء آیه و کلام الهی دانستن این موارد، ناشی از بی‌دقیقی و سطحی‌ترگی است و با ادله متقن صیانت قرآن از خطر تحریف وجود هر نوع شائبه‌ای در این باره مردود خواهد بود.

امام رضا علیه السلام به منظور تبیین بهتر برخی از آیات الاحکام به علت تشرعی برخی از احکام اشاره کرده است. مانند نامه‌ای از ایشان به محمد بن سنان که حضرت در آن به علت تحریم محرماتی همچون قتل نفس، عقوق والدین، زنا، خوردن مال یتیم، فرار از میدان نبرد، ربا و ... اشاره کرده است (ر.ک: صدقو، همان، ج ۳، ص ۵۶۵).

۸ علم کلام

دوران حیات امام رضا علیه السلام عصر شکوفایی تمدن اسلامی بود؛ این عصر آغاز ترجمه کتب یونانیان، رومیان است که به این واسطه مسلمانان با اندیشه‌های دیگر ملل نیز آشنا می‌شدند. از سوی دیگر، تشکیک در اصول و عقاید از ناحیه ملحدان و نصاری و قائلان به تجسيم از اهل حدیث نیز امری شایع بود. بر این اساس، در آن دوران فرصت مناظره با دانشمندان مذاهب مختلف برای آن حضرت مهیا شد (ن.ک: سبحانی، بی‌تا، ص ۱۴۷).

دوران امام رضا علیه السلام، دوران رواج مناظره‌ها و احتجاج‌ها بین زعمای ادیان، مذاهب اسلامی و غیر اسلامی بوده است که در بسیاری از مباحث کلامی به ویژه در مباحث اصول دین، این جدال‌ها و مناظره‌ها شکل می‌گیرد (ن.ک: قرشی، ص ۱۰۱).

اگرچه در کتب تاریخی متقدم و متاخر همچون الكامل فی التاریخ ابن اثیر، تاریخ الاسلام ذهبي و البدایه و النهایه ابن کثیر، این مناظره‌ها گزارش نشده است، اما در جوامع روایی شیعه، گزارش‌هایی از مناظره‌های امام رضا علیه السلام با متکلمان و دانشمندان ادیان گوناگون ثبت شده است. (برای نمونه، ر.ک: صدقو، التوحید، ص ۴۱۷ باب ذکر مجلس الرضا علی بن موسی علیه السلام مع اهل الادیان واصحاب المقالات مثل الجاثیق و رأس الجالوت و رؤساء الصابئین و الهربز الاکبر و ما کلم به عمران الصابی فی التوحید عند المؤمن) ^۱

۱. برای نمونه‌های بیشتر، ر.ک: ابن بابویه؛ ۱۳۷۸ق، ج ۱، ص ۱۷۹، ۱۵۴ و ۱۹۱ باب ذکر مجلس الرضا (علیه السلام) مع اهل الادیان واصحاب المقالات فی التوحید عند المؤمن؛ باب فی ذکر مجلس الرضا (علیه السلام) مع سلیمان المرزوی متکلم خراسان عند المؤمن فی التوحید و باب ذکر مجلس آخر للرضا (علیه السلام) عند المؤمن مع اهل الملل والمقالات وما أجاب به علی بن محمد بن الجهم فی عصمه الانبیاء؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۴۱۵ ذیل احتجاج الرضا (علیه السلام) علی اهل الكتاب والمحوس و رئيس الصابئین وغيرهم.

بر این اساس، مناظره‌ها و سؤال‌های کلامی مسلمانان و غیر مسلمانان از یک سو و نیاز جدی به دفاع از دین و تبلیغ قرآن در آن دوران حساس از سویی دیگر، سبب می‌شد که آن امام در پاسخ به سؤال‌های کلامی به آیات قرآن کریم بسیار استناد و استدلال نماید از این رو رویکرد تفسیر کلامی در برخی از روایات امام رضا علیهم السلام به خوبی دیده می‌شد، شواهدی از تفسیر کلامی امام رضا علیهم السلام چنین است:

ممکن نبودن توصیف و رویت خدا

ابوهاشم جعفری در روایتی از امام رضا علیهم السلام در باره «امکان توصیف خداوند» سؤال کرده که حضرت در پاسخ به آیه (لَا تُدْرِكُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ الْطَّفِيفُ الْخَبِيرُ) (انعام، ۱۰۳) استناد، و در ادامه فرموده است: «إِنَّ أَوْهَامَ الْقُلُوبِ أَكْبَرُ مِنْ أَبْصَارِ الْعُيُونِ فَهُوَ لَا تُدْرِكُ الْأَوْهَامُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَوْهَامَ» (کلینی، ج ۱، ص ۹۹؛ صدوق، التوحید، ص ۱۱۲).

علم خداوند به اشیاء پیش از خلقت

حسین بن بشار در روایتی درباره «علم خداوند به اشیاء قبل از خلقت» از آن حضرت سؤال کرده که ایشان در پاسخ به این سؤال به آیات (هذا كِتابُنَا يَنْطَقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَسْبِخُ مَا كَنْتُمْ تَعْمَلُونَ) (الجاثیه، ۲۹)، (بَلْ يَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفِونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ) (الانعام، ۲۸) و (... قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مِنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَ يَسْفِكُ الدَّمَاءَ وَ نَحْنُ نُسْبِحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) (آل‌آل‌الله، ۳۰) که دلالت بر علم الهی به اشیا پیش از خلقت داشته، استناد فرموده است (ابن‌بابویه، عيون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۱۱۸).

مسئله جبر

امام رضا علیهم السلام در روایتی به منظور رد نظر قائلان به جبر، به آیه (مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ مَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ...) (نساء، ۷۹). استناد کرده است (حمیری، بیتا، ص ۱۵۵، کلینی، ج ۱، ص ۱۶۰؛ صدوق، التوحید، ص ۳۳۸).

تکلیف ما لا یطاق

امام رضا علیه السلام در پاسخ به سؤالی پیرامون «تکلیف ما لا یطاق» به استناد آیه (... وَ مَا رَبَّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَيْدِ) (فصلت، ۴۶) این امر را مردود دانسته است (صدق، عيون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۱۲۴؛ طبرسی، الاحجاج، ج ۲، ص ۴۱۳).

نتایج

از بررسی روایات تفسیری امام رضا علیه السلام روش می‌شود که ایشان به تمام وجوده و مسائل جزئی و کلی در تفسیر آیات توجه داشته‌اند، چنانکه ایشان به اسباب النزول، مفردات، تعیین مصاديق آیات - که در برخی مواضع همراه با در نظر گرفتن شرایط اجتماعی و سیاسی است - ، احکام فقهی، مسائل کلامی، بیان جزئیاتی از داستان‌های پیامبران، تعیین مرجع ضمیر، نوع خطاب و علوم قرآنی پرداخته‌اند. همچنین ایشان در کنار روش قرآن به قرآن که همان استفاده از دیگر آیات است، به روایات دیگر ائمه علیهم السلام هم استناد جسته‌اند و از روش عقلی - کلامی نیز در تفسیر آیات استفاده کرده‌اند. از این رو براساس آنچه گفته شد، روش تفسیری ایشان روشی جامع از تمام روش‌ها است. هرچند با توجه به شرایط فکری و مباحث علمی که در آن زمان بر صدور احادیث ایشان تأثیر گذار بوده است، رویکرد یا گرایش کلامی در تفسیر ایشان پر رنگ‌تر است.

متأبجع

١. قرآن کریم
٢. ابو جعفر محمد بن علی (شیخ صدق)؛ التوحید؛ قم: انتشارات جامعه مدرسین، ١٣٩٨ق.
٣. همو، ثواب الاعمال؛ قم: انتشارات شریف رضی، ١٣٦٤ش.
٤. همو، عيون اخبار الرضا^{علیه السلام}: بی‌جا: انتشارات جهان، ١٣٧٨ق.
٥. همو، من لا يحضره الفقيه؛ قم: انتشارات جامعه مدرسین، ١٤١٣ق.
٦. بحرانی، سید هاشم؛ البرهان فی تفسیر القرآن؛ تحقيق قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعله، تهران: بنیاد بعثت، ١٤١٦ق.
٧. برقی، احمد بن محمد بن خالد؛ المحسن؛ قم: دار الكتب الاسلامیه، ١٣٧١ق.
٨. بغوی، حسین بن مسعود؛ معالم التنزيل فی تفسیر القرآن؛ به کوشش عبدالرازق المهدی، بیروت: دار احیاء التراث العربي، ١٤٢٠ق.
٩. ثعلبی نیشابوری، ابو اسحاق احمد بن ابراهیم؛ الكشف و البيان عن تفسیر القرآن؛ بیروت: دار احیاء التراث العربي، ١٤٢٢ق.
١٠. جزائری، سید نعمت الله؛ قصص الانبياء^{علیهم السلام}؛ قم: انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی، ١٤٠٤ق.
١١. حر عاملی، محمد بن حسن بن علی؛ تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشیعه؛ قم: مؤسسه آل البيت^{علیهم السلام}، ١٤٠٩ق.
١٢. حمیری قمی، عبدالله بن جعفر؛ قرب الاستناد؛ تهران: انتشارات کتابخانه نینوی، بی‌تا.
١٣. حوزی، عبد علی بن الجمیع العروسی؛ تفسیر نور الثقلین؛ به کوشش سید‌هاشم رسول محلاتی، قم: انتشارات اسماعیلیان، ١٤١٥ق.
١٤. خوبی، سید ابوالقاسم؛ البيان فی تفسیر القرآن؛ قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی، بی‌تا.
١٥. راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ المفردات فی غریب القرآن؛ به کوشش صفوان عدنان داودی، دمشق، بیروت: دار العلم الدار الشامیه، ١٤١٢ق.
١٦. سبحانی، جعفر؛ الائمه الاثنى عشر^{علیهم السلام}؛ بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا.
١٧. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن؛ لباب النقول فی اسباب النزول؛ بیروت: دار احیاء العلوم، بی‌تا.
١٨. شاکر، محمد کاظم، میانی و روشهای تفسیری، چاپ اول، قم، ایران، مرکز جهانی علوم اسلامی، ١٣٨١ش.
١٩. طباطبائی، سید محمد حسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین، ١٤١٧ق.
٢٠. طبری، ابو جعفر محمد بن جریر، جامع البيان عن تأویل آی القرآن، تحقيق: صدقی جمیل العطار، بیروت، دارالفکر، ١٤١٥ق.

٢١. طبرسی، ابومنصور احمد بن علی؛ الاحتجاج؛ مشهد: نشر مرتضی، ١٤٠٣ ق.
٢٢. طبرسی، رضی الدین، حسن بن فضل؛ مکارم الاخلاق، قم: انتشارات شریف رضی، ١٤١٢ ق.
٢٣. طبرسی، فضل بن حسن [امین الاسلام]، مجمع البيان فی تفسیر القرآن؛ به کوشش محمد جواد بلاغی، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢ ش.
٢٤. عیاشی، ابوالنصر محمد بن مسعود بن محمد؛ تفسیر العیاشی؛ به کوشش سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: چاپخانه علمیه، ١٣٨٠ ق.
٢٥. قرشی، باقر شریف؛ حیاۃ الامام الرضا علیہ السلام؛ قم: انتشارات سعید بن جبیر، ١٣٧٢ ش.
٢٦. قطب راوندی، سعید بن هبة الله؛ فقه القرآن فی شرح آیات الاحکام؛ قم: انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی، ١٤٠٥ ق.
٢٧. همو؛ قصص الانباء علیہ السلام، مشهد: چاپ بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ١٤٠٩ ق.
٢٨. قمی، علی بن ابراهیم بن هاشم؛ تفسیر منسوب به علی بن ابراهیم قمی [تفسیر القمی]؛ قم: مؤسسه دار الكتاب، ١٤٠٤ ق.
٢٩. کشی، محمد بن عمر؛ رجال الكثی، مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد، ١٣٤٨ ش.
٣٠. کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب؛ الكافی؛ تهران: دار الكتب الاسلامیه، ١٣٦٥ ش.
٣١. معرفت، محمد هادی، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشیب، چاپ اول، مشهد: الجامعة الرضویة للعلوم الاسلامیة، ١٤١٨ ق / ١٩٩٧ م.
٣٢. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی؛ بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الانمه الاطھار علیہ السلام؛ بیروت: مؤسسه الوفاء، ١٤٠٤ ق.
٣٣. واحدی، علی بن احمد؛ اسباب نزول القرآن؛ به کوشش کمال بسیونی زغلول، بیروت: دار الكتب العلمیه، ١٤١١ ق.